

WSTĘP

Wprowadzenie

Niniejsza książka została poświęcona życiu codziennemu w stolicach państw założycielskich Związku Radzieckiego: Rosji, Ukrainy i Białorusi w epoce rządów Leonida Breżniewa jako przywódcy Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (1964–1982). Moskwa, Kijów i Mińsk — zindustrializowane, w dużej mierze rosyjskojęzyczne miasta europejskiej i słowiańskiej części ZSRR stanowiły w owym czasie najbardziej reprezentatywne przykłady radzieckiej nowoczesności. Osiągnięte w nich standardy życia miały być kopiowane przez pozostałe miasta Związku Radzieckiego, a ostatecznie wpływać także na modernizację wsi. Prym w tej trójce wiodła Moskwa — stolica całego ZSRR. „Uczynić Moskwę wzorcowym miastem komunistycznym to sprawa honoru całego radzieckiego narodu” — ogłosił Breżniew w 1971 roku na Zjeździe Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR)¹. Trzy lata później, w 1974 roku, I sekretarz Komunistycznej Partii Ukrainy (KPU) Wołodymyr Szczерbyckij uznał, że Kijów powinien pójść w ślady Moskwy i dążyć do przekształcenia w „miasto wysoko produktywnej pracy, wysokiej kultury i wzorowego obywatelskiego porządku, a w perspektywie we wzorcowe miasto komunistyczne”². Idea przekształcania Mińska we wzorcowe miasto

¹ *Отчетный доклад Центрального Комитета КПСС XXIV съезду Коммунистической партии Советского Союза. Доклад Генерального секретаря ЦК товарища Л.И. Брежнева, [w:] XXIV Съезд Коммунистической партии Советского Союза. 30 марта – 9 апреля 1971. Стенографический отчет, т. I, Москва 1971, s. 68.*

² *Бути Києву зразковим містом!*, „Вечірній Київ” [dalej: „БК”], 23.01.1974.

komunistyczne nie pojawiła się w przebadanym materiale źródłowym, ale stolica Białorusi dokonała w drugiej połowie XX wieku ogromnego skoku cywilizacyjnego.

Moskwa, Kijów i Mińsk były metropoliami w znaczeniu miast o wielkich rozmiarach i liczbie ludności przekraczającej milion mieszkańców, a ponadto łączyły funkcje ośrodka decyzyjnego, centrum przemysłowego, naukowego i kulturalnego. Spełniały one rolę reprezentacyjną i dlatego prestiż oraz jakość życia w nich były przedmiotem szczególnej troski władz. Z pewnością jednak sprzyjał temu też światowy kryzys energetyczny z pierwszej połowy lat 70. i związany z nim nieoczekiwany napływ „twardej waluty” do ZSRR, który umożliwił realizację kilku dużych inwestycji infrastrukturalnych i reprezentacyjnych. Powstawały one przede wszystkim w Moskwie w celu zademonstrowania osiągnięć ZSRR podczas zjazdów partii, wizyt zagranicznych delegacji, różnych rocznic i jubileuszy, a także w związku z przygotowaniami do Igrzysk Olimpijskich w 1980 roku³.

Uświadomienie dojmującej różnicy komfortu życia pomiędzy radziecką metropolią europejskiej części ZSRR a prowincją mogło pochodzić zarówno z autentycznego doświadczenia, jak i z upowszechniającego się o nim przekazu. Moskwa, Kijów i Mińsk oferowały nieporównywalnie więcej możliwości w zakresie dostępu do zasobów mieszkaniowych, możliwości rozwoju zawodowego oraz oferty kulturalno-rozrywkowej. Sama kwestia szeroko pojętego zaopatrzenia ludności, w tym w żywność i w artykuły codziennego użytku, pozostawała już bardziej zniuansowana. Niemniej jednak pierwsze wrażenie, jakie metropolie te, a w szczególności stolica całego ZSRR, robiły na gościach z prowincji, obejmowało także zachwyt nad zaopatrzeniem. Podsumowując swój pobyt z 1977 roku pochodzący z Rostowa nad Donem Michaił Smoleński, napisał we wspomnieniach: „Wydawało się, że w Moskwie można kupić wszystko”⁴. Niewątpliwie ogólny standard życia wyłaniający się z przedkładanej tu analizy stanowił absolutny szczyt możliwości radzieckiego modernizmu, z którym pod względem atrakcyjności mogły ewentualnie konkurować miasta o wyjątkowej historyczno-kulturalnej specyfice, takie jak Leningrad czy Odesa⁵. Zamieszkanie w centrum dużego miasta, w mieszkaniu z gazem, ciepłą

³ А. Броницкая, Н. Малинин, *Москва: архитектура советского модернизма 1955–1991. Справочник-путеводитель*, Москва 2016, s. 15–19.

⁴ М.Б. Смоленский, *Белое и черное. Иллюстрированная энциклопедия жизни одной семьи в зеркале истории XX века*, Москва 2017, s. 237. Zob. też: tamże, s. 243.

⁵ M. Ilic, *Life Stories of Soviet Women. The interwar generation*, Abingdon–New York 2013, s. 1; A.A. Konstantinov [wywiad z], „Sasha the Muscovite”, [w:] *Russia's Sputnik Generation. So-*

wodą, łazienką z toaletą, windą, balkonem i telefonem pozostawało marzeniem większości ludzi radzieckich w epoce Breżniewa⁶.

W celu utrzymania wyższego standardu życia w stołecznych metropoliach europejskiej części ZSRR, a w szczególności w Moskwie, władze uciekały się także do narzędzi administracyjnych, dzięki którym mogły regulować napływ nowej ludności do tych miast. Zarówno mikrorejony, jak i ulice w centrum stołecznych metropolii, w których władze szczególnie dbały o wizerunek przestrzeni publicznej, uczyniono wolnymi od bezdomnych czy żebraków. Jeżeli już się pojawiali, to — jak pisze Artur Klinau — „władze odławiały ich i wywoziły do specjalnych kolonii”⁷. Obowiązujący od 1961 roku dokument *Tekniczno-Ekonomiczne Podstawy Generalnego Planu Rozwoju Moskwy* zakładał, że wzrost liczby ludności w radzieckiej stolicy mógł zachodzić tylko w drodze przyrostu naturalnego (*sic!*)⁸. Skutkowało to tym, że na początku lat 70. w stolicy ZSRR przekształcenie zezwolenia na pobyt czasowy w zezwolenie na pobyt stały było bardzo trudne, niełatwo było je pozyskać nawet specjalistom zatrudnionym przez tak elitarne instytucje, jak Zjednoczony Instytut Badań Jądrowych w Dubnej⁹. Dla mieszkańców Moskwy ryzykowny był także dłuższy wyjazd w kierunku innym niż Daleki Wschód i Daleka Północ, ponieważ groził utratą pozwolenia na pobyt stały¹⁰. Uwzględniając przytoczony wcześniej cytat z Breżniewa o tym, że przekształcenie Moskwy we „wzorcowe komunistyczne miasto” było sprawą honoru wszystkich ludzi radzieckich, należy stwierdzić, że dyskurs propagandowy w zasadzie nie pozostawiał złudzeń: Moskwa była stolicą wszystkich mieszkańców ZSRR tylko wtedy, kiedy chodziło o ich pracę na rzecz jej rozwoju.

viet Baby Boomers Talk about Their Lives, transl. and ed. Raleigh Donald J., Bloomington 2006, s. 45; N.V. Altukhova [wywiad z], „*Back then I really wanted to join the party*”, [w:] *Russia's Sputnik Generation...*, s. 78; A.V. Trubnikov [wywiad z], „*I came to understand things*”, [w:] *Russia's Sputnik Generation...*, s. 245–246; M. Ilic, *Soviet Women — Everyday Lives*, Abingdon–New York 2020, s. 20.

⁶ K.B. Eaton, *Daily Life in the Soviet Union*, Westport–London 2004, s. 154.

⁷ A. Klinau, dz. cyt., s. 101.

⁸ В.Ф. Промыслов, *Москва — 1970*, „Огонёк” [dalej: „О”], nr 12 (2229), 21.03.1970, s. 5.

⁹ A.O. Darchenko [wywiad z], „*Our entire generation... welcomed perestroika*”, [w:] *Russia's Sputnik Generation...*, s. 140–141.

¹⁰ А. Булгаков, *XX век. Москва и мы*, Москва 2017, s. 88–89.